

Rickul/Nucköområdet under sovjettidens första år

Grupp 44

Arbetsgruppen "Kommunens historia 1944-1994" (kortfattat kallad "Grupp 44") bildades genom ett styrelsebeslut den 2 mars 1999. Som framgår av arbetsgruppens namn är dess uppgift att dokumentera Rickul/Nucköområdets historia under sovjettiden och det återigen fria Estlands första år. Från starten består gruppen av Alrik Boman och Lennart Strömkvist (sammankallande), Göte Brunberg, Erling Lemberg samt Harry Seffers. Raul Targamaa har senare tillkommit som adjungerad medlem.

Delar av resultatet av gruppens arbete kommer att redovisas i form av artiklar i Medlemsbladet. I denna inledande artikel ges en översiktlig beskrivning av några viktiga händelseförlopp i Rickul/Nucköområdet under de första åren av sovjettiden.

De gamla Rickul/Nucköbor som, efter det att Estland åter hade blivit fritt, för första gången återsåg sin hembygd fann ofta att den hade förändrats till nästan oigenkännlighet. Borta var många av husen, där förut var åker och betesmarker växte nu skog eller sly. Detta är resultatet av en samhällsutveckling under sovjettiden, som till stora delar liknar den som skedde i det övriga Estland under denna tid. Man kan ju även påstå att det är en del av samhällsutvecklingen i hela Sovjetunionen. Det har dock funnits unika faktorer som har gjort att Rickul/Nucköområdet har utvecklats på sitt eget speciella sätt, särskilt under de första åren av sovjetiskt styre. Den viktigaste av dessa faktorer är naturligtvis att majoriteten av den svensktalande befolkningen i området under åren 1943 och 1944 flydde eller evakuerades till Sverige.

Vi skall i denna artikel översiktligt beskriva några väsentliga händelseförlopp i Rickul/Nucköområdet under sovjettidens första år, nämligen

- invandringen av flyktingar och evakuerade.
- åren av fritt jordbruk 1944-1949.
- kulakförklaringarna.
- deportationerna i mars 1949.
- kollektiviseringen.

Lokalförvaltningen

Det är på sin plats att börja med en beskrivning av den lokala förvaltningen i området under sovjettiden.

Enligt en lag som antogs av Estlands Högsta Råd i december 1945 delades landsbygden administrativt in i kommuner ("vald") under vilka lydde bysovjeterna ("külanõukogu"). De gamla länen behölls.

Kommuner och bysovjeterna leddes av exekutivkommittéer ("täitevkomitee"). Under dem lydde ett antal ständiga och tillfälliga kommissioner.

Kommunernas exekutivkommittéer hade en beslutande och övervakande funktion över bysovjeterna och kolchoserna.

I bysovjetens exekutivkommittés uppgifter ingick att se till att kommunens exekutivkommittés förordningar följdes, att syssla med böndernas skogsplaner, att genomföra jordbruksarbetena, att beställa lån från staten, att syssla med bildnings- och kulturfrågor etc.

Inom Rickul/Nucköområdet behölls de existerande kommunerna Rickul och Nuckö. Under Rickul kom-

mun lydde Bergsby bysovjet ("Tuksi küla nõukogu") och Gambyns bysovjet ("Vanaküla küla nõukogu"). I Bergsby bysovjet ingick byarna från Spithamn i norr till Rickul by i söder. I Gambyns bysovjet ingick de resterande byarna i Rickul kommun från Höbring i norr (inklusive de estniska byarna Derskogen, Kervet och Valp som 1938 hade införlivats med kommunen). Under Nuckö kommun lydde Birkas bysovjet ("Pürksi küla nõukogu") och Sutleps bysovjet ("Sutlepa küla nõukogu"). I Birkas bysovjet ingick byarna på Nucköhalvön (motsvarande gamla Paskleps kommun) och i Sutleps bysovjet fastlandsbyarna (gamla Sutleps kommun).

År 1950 avskaffades länen och kommunerna och ersattes med "rajoon". Rickul/Nuckö-området gick då in under Hapsals rajoon. De existerande bysovjeterna behölls, men 1954 slogs Gambyns bysovjet ihop med Bergsbys och Sutleps bysovjet förenades med Birkas. År 1971 slogs Bergsbys bysovjet och Sutlepdelen av Birkas bysovjet ihop med Linnamäes bysovjet. Den slutliga ihopslagningen skedde 1976. Birkas bysovjet fick då samma gränser som dagens Nuckö kommun.

I tillägg till de lokala förvaltningsorganen fanns naturligtvis kommunistpartiet, som på alla nivåer hade ett avgörande inflytande på verksamheten. Under senare tid övertog kolchoserna en del av de uppgifter som till en början låg under kommunerna och bysovjeterna.

De nya bosättarna

För Rickul kommun, som (bortsett från de 1939 inkorporerade byarna) till ca 95 % var bebodd av svenskar, medförde flyttningen till Sverige att i stort sett alla gårdar och torpställen tömdes på sina ursprungliga invånare. Enligt en av Alfred Heldring uppgjord förteckning stannade endast 36 kommuninnevanare kvar, varav ingen gårdsägare. Detta gjorde det möjligt för flyktingar från andra områden i Estland och även från Ryssland att bosätta sig på de tomma gårdarna. Rickul kommun fick en befolkning, som till övervägande del var ny och som inte hade några kunskaper om traktens traditioner och historia och inte heller om de speciella förhållanden som gällde för jordbruket. I Nuckö kommun, där befolkningen före kriget var mer blandad (och i de södra byarna på fastlandet helt est-

nisk), stannade många av de ursprungliga invånarna kvar, vilket gjorde att utvecklingen där delvis blev en annan än i Rickul.

Varifrån kom de som övertog de av svenskarna år 1944 övergivna gårdarna? En stor del var s.k. rysslandsester, estnisktalande invånare i Rysslands gränstrakter mot Estland, främst området öster om Peipusjön. De var ättlingar till ester som under 1800-talet hade emigrerat från ett Estland, där de inte kunde skaffa sig sin utkomst, och odlat upp ny mark.

När krigslyckan vände och fronten närmade sig området beslutade sig tyskarna för att inte försvara området utan använda den brända jordens taktik. Befolkningen evakuerades vid årsskiftet 1943/44 till Estland. De som kom till Läänemaa inkvarterades vid Uuemõisa ("Nihove") nära Hapsal. Därifrån sökte de sig ut till de gårdar som svenskarna hade lämnat eller höll på att lämna. Enligt en av tyskarna införd bestämmelse var förutsättningen för att en svensk bondfamilj skulle få tillstånd att evakueras till Sverige att man hade slutit avtal med någon som skulle överta jordbruket. Under den sista tiden före tyskarnas tillbakadragande rådde dock sådan ordning att man såg mellan fingrarna när det gällde följandet av bestämmelsen.

I tillägg till rysslandsesterna kom spontanflyktingar som flydde framför krigsfronten. En stor del av dessa hade naturligtvis en förhoppning att på något sätt kunna lämna Estland på en flyktingbåt. När detta inte visade sig vara möjligt stannade en del av dem kvar och blev bofasta.

Åren av fritt lantbruk

När Estland annekterades av Sovjetunionen 1940 konfiskerades all jord och blev folkets, dvs. statens egendom. Gårdarnas maximala storlek bestämdes till 30 ha och de skulle lämnas till "den arbetande bonden för brukande i evig tid". All överbliven mark fördes till den statliga markfonden, varifrån staten delade ut mark till jordlösa bönder, lantarbetare och småjordbrukare.

Under den tyska ockupationen förklarades den kommunistiska jordreformen för ogiltig. Större delen av de nybildade gårdsmarkerna lämnades tillbaka till de förutvarande ägarna, men endast för brukande. Någon laglig bekräftelse om återlämnande av äganderätten kom aldrig.

När sovjetmakten åter infördes i Estland under hösten 1944 slutförde man den 1940 påbörjade jordreformen. Dessutom trädde ett antal nya bestämmelser i kraft, bl.a. skulle mark som ägdes av tyska kolonister eller av dem som flydde tillsammans med tyskarna konfiskeras. Markarealen för dem som hade samarbetat med tyskarna minskades till 5-7 ha.

De arrendeavtal som ingicks under den sista tiden av tyskarnas ockupation ogiltigförklarades av de sovjetiska myndigheterna. De övergivna estlandssvenska

gårdarna betraktades som ägarlösa och konfiskerades. Det som konfiskerades (bl.a. byggnader, fruktträd, bärbuskar, djur och jordbruksredskap) bokfördes på särskilda formulär. Kolumnen om den förra ägaren börjar med "Från svensken ...". Det konfiskerade beskrivs och värdet anges, t.ex. "röd häst, 25 år, värde 400 rubel", "en ko, 400 kg à 1,90 rubel per kg", "en plog, 15 år, 40 rubel".

För att styra verksamheten med konfiskeringar och överlämnande av marker och egendomar bildades 1944 i varje kommun en kommission för markreglering. Överlämnandet blev en långvarig procedur. Till kommissionen kom en mängd ansökningar om att få gårdar för att bruka dem. De inflyttade som hade bosatt sig på de övergivna gårdarna och fortsatte att bruka jorden betecknades som nybrukare ("uusmaasaaja"). De ägde, till skillnad från de "gamla" bönderna inte sina byggnader. Dessutom var det många, såväl gamla som nya brukare, som under processens förlopp inte var nöjda med besluten utan överklagade till kommissionen. Under våren 1947 var emellertid arbetet klart och till varje brukare överlämnades ett slags lagfart: "Stadfästelse angående jordbrukarens rätt att bruka jorden i evig tid". Den "eviga tiden" varade i två år, fram till våren 1949, då kollektiviseringen påbörjades!

Den under den första ockupationen 1941 införda leveransplikten av jordbruksprodukter till staten, s.k.

nr 110
1.

25.12.1946 aati

Raudsik Salme

Blusohi, Raudsik Salme, Rooslepa
Riilas Irjas 16 talus
Raudsik Salme,
Avaldis.

Palun rõimalelaolu minule
Rooslepa Riilas asus Irjas 16 talus,
normaal talus suurusega lüü Raudsik
18 ha, olen langenud Punaarüües-
base abiraasa ja minul on perekond.
allaelalst last, vanemü 14 aastane,
nooremü 4 aastane, ja abiraasa
ei ole vanusega 70 aas,
on olewas Riilas lehm.

11.1.1946 a. Raudsik

Ansökan den 11/1 1946 från Salme Raudsik till Rickul kommuns markkommission att få bruka gården Irjas 16 i Roslep. Hennes man har stupat i Röda armén, hon har fem barn i åldern 4-14 år och makens 70-åriga mor att försörja. Hon har en ko.

normer, fortsatte. Storleken av normerna beräknades enligt gårdens nyttoareal och husdjur och ökade progressivt med gårdens storlek och bärkraft. Den ersättning som bonden fick för sina leveranser var endast 1-2 % av marknadspriset.

Under åren av fritt jordbruk skärptes successivt skatter och pålagor. T.ex. höjdes från 1946 till 1947 jordbruksskatten nästan till det dubbla för de gårdar som inte var s.k. kulakgårdar, för kulakgårdar hela 12,5 gånger. För de senare var syftet helt klart att de skulle elimineras.

Det var många bönder som inte klarade att uppfylla normerna och få tillräckligt mycket kvar för att försörja sig och sin familj. Eftersom många av nybrukarna var kvinnor utan någon manlig arbetskraft på gården, gällde det i hög grad dessa. Till kommunernas exekutivkommittéer inkom därför ett stort antal ansökningar om nedsättning av normerna eller, i det fall man hade gett upp, ansökningar om att få lämna gårdarna.

Kulakförklaringarna

En förutsättning för att den planerade kollektiviseringen av jordbruket skulle kunna genomföras, var att man dessförinnan kunde bryta de fria böndernas motstånd så att de (formellt) frivilligt gick in i kolchoserna, eftersom alla andra alternativ var sämre. De maktmedel man använde sig av var, som ovan nämnts, ökade pålagor och bestraffning av de bönder som betraktades som "kulaker".

Enligt stalinistisk terminologi skulle man som kulakhushåll räkna hushåll, som under den tyska ockupationen eller senare systematiskt hade använt extern arbetskraft. Den andra mest återopade orsaken till kulakförklaring var *systematiskt erhållande av inkomster genom att låta andra hushåll använda komplicerade jordbruksmaskiner mot ersättning i pengar eller in natura*. En sådan maskin var t.ex. traktor eller tröskverk.

Arbetet med att bestämma vilka som var kulakhushåll låg på kommunernas exekutiv-kommittéer och gick till en början trögt. I Nuckö kommun hittade man ett hushåll och i Rickul inget. Från Läänemaas exekutivkommitté hotade man därför med rättsliga åtgärder om inte fler kulakhushåll hittades. Dessutom placerade man i kommunerna mer brutala personer, bland dem många ryssar eller rysslandsester, för att hantera frågan. Detta gav resultat: sju hushåll i Rickul och åtta i Nuckö anmäldes till länets exekutivkommitté som kulakhushåll. En del av de utpekade använde sig av de möjligheter som fanns att klaga på beslutet, men resultatet blev att länets exekutivkommitté stadfäste kulakförklaringen för samtliga med undantag av två hushåll i Nuckö.

Marsdeportationen 1949

Den 29 januari 1949 fattade man i Kreml beslutet att genomföra deporteringsoperationer i de baltiska rådsrepublikerna.

De som skulle deporteras var, i tillägg till kulaker och deras familjer:

- "banditers" och "nationalisters" (dvs. skogsbröders och fosterlandsvänners) familjer och familjemedlemmar till underjordiska, dödade och straffade banditer.
- rehabiliterade banditer som har fortsatt med sovjetfientlig verksamhet, samt deras familjer.
- banditernas medhjälparens familjer.

Av en förteckning, som år 1952 sändes av det estniska inrikesministeriet till Moskva, var 31 632 personer upptagna på deportationsförteckningen.

Till dem som skulle sändas bort hörde samtliga vuxna familjemedlemmar och sammanboende nära släktingar. Minderåriga och arbetsförmögna kunde endast sändas iväg tillsammans med familjen. I verkligheten tog man i deportationsförteckningarna även med föräldrar och syskon till dem som hade flytt från Estland, tillsammans med deras familjer, samt överlevande av dem som hade deporterats 1941 och fått kortare fängelsestraff och sedan återvänt till Estland. Och om man inte fick tag i föräldrarna, förde man de minderåriga barnen utan dem till samlingspunkterna och därifrån in i boskapsvagnen.

För att genomföra deportationerna förflyttade man, i tillägg till de befintliga garnisonerna, tiotusentals soldater till Estland, Lettland och Litauen, och dit samlade man även säkerhetsmän från Sovjetunionens europeiska delar. Man mobiliserade även inrikesministeriets underlydande milis och specialstyrkor, kommunistpartiets medlemmar och ungkommunisternas aktiva kader. För att genomföra transporter rekviderades stora mängder lastbilar och järnvägsboskapsvagnar.

Man slog till i gryningen den 25 mars. Deportationsgrupper, bestående av aktiva och soldater under ledning av en säkerhetsofficer, anlände till familjernas hem. Soldaterna omringade gården (eller huset i staden), säkerhetsofficeren och de aktiva steg in. Familjemedlemmarna underrättades om att de skulle deporteras, de fick kort tid att packa ned sina personliga tillhörigheter, kläder och mat. Deras kvarblivna ägodelar antecknades. Sedan bar det av med lastbil till den järnvägsstation från vilken de skulle sändas iväg. I Läänemaa fanns det tre lastningsplatser: Hapsal, Risti och Paldiski. Tågens avgångstider, vagnarnas antal, antalet personer som skulle placeras i dem samt destinationerna var bestämda. Från Hapsal avgick tåg nr 97309 med 62 vagnar den 26 mars kl. 13.35. I varje tåg fanns beväpnat vaktmanskap i vagnarna.

Med så omfattande förberedelser är det naturligt att ryktet om den kommande deportationen hade spridit sig. En del familjer, som hade blivit varnade, gömde sig i hölador i gårdens närhet eller på platser längre bort. En del lastade så mycket som de kunde på en vagn, spände för hästen och lämnade sin hemkommun. Många som hade tagit skydd nära hemmet hamnade senare i av deportationsgrupperna utplacerade fällor när de gick för att se till de gamla familjemedlemmar, som hade lämnats kvar för att sköta huset (man hoppades att de inte skulle röras), eller för att sköta om boskapen.

Under marsdagarna 1949 deporterades enligt officiella uppgifter 20 713 personer från Estland. Till dessa skall läggas dem som frivilligt följde med (eller följde efter) sina familjer och dem som sändes iväg via fängelse. Det totala antalet torde vara över 22 000.

I Rickul/Nucköområdet fanns på deportationslistorna totalt 86 personer, varav från Nuckö kommun 58 och från Rickul kommun 28. Totalt deporterades av dessa 64, varav från Nuckö 46 och från Rickul 18. Totalt 11 dog på förvisningsorten, en försvann (dog troligen) och 52 kom tillbaka.

Anmärkningsvärt är att endast två av de familjer som hade kulakförklarats blev deporterade.

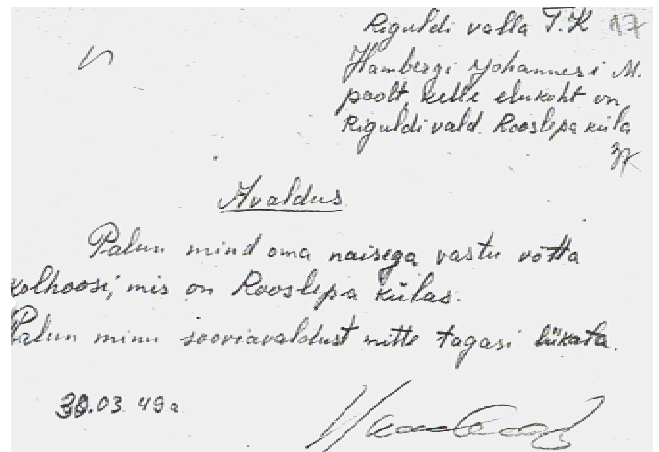
De ägodelar som hade konfiskerats tillföll olika statliga fonder. Byggnader, en del jordbruksredskap o.dyl. delades senare ut till de nybildade kolchoserna. Lösöret såldes vanligen i den närmaste affären.

Kollektiviseringen

Hos de styrande i Moskva fanns naturligtvis hela tiden tanken på överföring av jordbruket i kollektiv ägo på liknande sätt som i övriga delar av Sovjetunionen. I maj 1947 godkände Sovjetunionens kommunistpartis centralkommitté bestämmelsen *Bildandet av kolchoser i de Litauiska, Lettiska och Estniska rådsrepublikerna*. För att bereda marken för kollektiviseringsprocessen höjdes, som tidigare nämnts, skatter och pålagor på jordbrukarna. I tillägg till detta kom kulakförklaringsarna och slutligen deportationerna.

När de privata jordbrukarnas motstånd var brutet, påbörjades kollektiviseringsprocessen. Ett första led var att bilda småkolchoser, omfattande en enda by eller ett fåtal byar. I Rickul/Nucköområdet påbörjades kollektiviseringen redan under våren 1948, då den första kolchosen, "Röda stjärnan" (Punane täht) bildades i Österby. Sedan dröjde det nästan ett år innan kolchoser bildades i de övriga byarna. Under våren 1949 bildades i rask takt i Rickul/Nucköområdet 22 kolchoser, omfattande en enda by eller ett fåtal byar.

Inträde i kolchosen skedde formellt av egen fri vilja genom en ansökan. Gårdens mark slogs ihop med kolchosens mark till ett enda markområde. Detta ägdes av staten men tillförsäkrades kolchosen för evigt bruk. Varje kolchosfamilj fick för eget bruk av den

Ansökan den 30/3 1949 från Johannes Hamberg till Rickul kommuns exekutivkommitté om inträde för honom och hans hustru i kolchosen "Nya Roslep".

odlade marken ett stycke om 0,6 ha. Även gården tillhöriga djur, jordbruksmaskiner, ekonomibyggnader, utsädesreserver och föda för boskapen kollektiviserades. För privat bruk fick kolchosmedlemmen behålla bostadshus, ett begränsat antal boskapsdjur och tamfåglar och de byggnader som krävdes för skötsel av kolchosfamiljens personliga boskapsdjur. Man fick även behålla mindre jordbruksmaskiner och jordbruksredskap för att kunna sköta den privata trädgården. I tillägg till detta måste man även betala en inträdesavgift, varav en del tillföll en gemensam fond. Det resterande beloppet var kolchosmedlemmens individuella insats och skulle (i princip) återbetalas i samband med utträde ur kolchosen.

Kolchosens vinst fördelades bland medlemmarna enligt det antal s.k. normdagar som de hade arbetat under året. Varje arbetsprestation, t.ex. plöjning av ett hektar, uppfödande av ett svin och mjölkning av en liter mjölk, var värderad i normdagar, beroende av vilken arbetsskicklighet som krävdes för arbetsprestationen och hur viktig den var för kolchosen.

Det visade sig ganska snart att bykolchoserna var för små som ekonomiska enheter. De hade ingen möjlighet att bekosta de investeringar som krävdes i form av byggnader och jordbruksredskap. Redan år 1950 började man slå ihop dem till allt större enheter (detta var troligen en utveckling som de styrande hela tiden hade planerat!). Denna process fortsatte ända tills dess att det från 1976 fanns en enda kolchos, "Leninkolchosen", med centrum i Birkas.

Koncentrationen av jordbruket till allt större enheter och den ökade mekaniseringen gjorde att behovet av arbetskraft ute i byarna minskade. De unga familjerna flyttade till Birkas, där det fanns arbete och bostäder, eller lämnade området och flyttade till städerna. Detta ledde till det förfall ute i byarna som kunde beskådas när Estland åter blev fritt.